

Makale Geliş | Received: 27.03.2019
Makale Kabul | Accepted: 23.04.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.545458

Gazi ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt, TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Bayburt,
TURKEY
ORCID: 0000-0003-2306-5280
gozdemir45@gmail.com

Akcaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)

Öz

Osmanlı Devleti idari teşkilatlanması içinde Akcaabat kazası, Akcaabat ve Yomra idari yapılarının birleşmesiyle oluşuyordu. Trabzon Rum İmparatorluğunun Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla birlikte başlayan İslamlaşma süreci XVIII. yüzyıl kadar hayli artmıştı. Böylece Müslüman nüfusa İslam'ın öğretim ve eğitim hizmetlerini verecek kurumlara ihtiyacı arttı. Bu sebeple Akcaabat kazası köylerindeki yaygın eğitim kurumları ve bu kurumların işleyişi araştırma problemi seçildi. Akcaabat kazası köylerindeki camilerin kuruluşları, yerlerinin seçilişi, bu esnadaki devlet ve toplum arasındaki etkileşimi ve bu kurumların sürdürülebilirlikleri için izlenen yollar üzerine araştırma tasarlandı. XVIII. yüzyıl sınırlı ve merkez dışındaki yerleşim yerleri kapsamı oluşturdu. Araştırmada nitel araştırma yöntemi-tarihi doküman incelemesi kullanıldı. Araştırma Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan hurufat defterleri esas alındı. Yine çalışmanın geçerliliğini ve güvenilirliği arttırmak amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü Arşivi ile araştırma ve diğer kaynaklardan yararlanıldı. Araştırmanın sınırlılığını tarihi belgelerdeki dönemsel eksiklikler ve olaylar arasındaki kopukluklar oluşturdu. Sonuç olarak Akcaabat köylerindeki yaygın eğitim kurumlarının hızlı biçimde yaygınlaştığı ve hizmet verdiği bu bağlamda yaygın eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren 94 caminin olduğu ve işleyişinin belirli kurallara dâhilinde gerçekleştiği tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Akcaabat, Yaygın Eğitim Kurumu, Cami.

Mosques as Non-Formal Education Institution in Akcaabat Town (18th Century)

Abstract

The Akcaabat district was composed of Akcaabat and Yomra in the Ottoman State. Akcaabat was conquered by the Ottoman State. Islam began to spread in the villages of Akcaabat. Thus, the Muslim population has increased the need for institutions to provide the education and training services of Islam. For this reason, non-formal educational institutions in the villages of Akcaabat and their operation were chosen as the research problem. The researches were carried out on the establishment of the mosques in Akcaabat villages, the selection of their places, the interaction between the state and the society in the meantime, and the paths pursued for the sustainability of these institutions. XVIII. century limited and out of the center of the settlements formed the scope. Qualitative research method-historical document analysis was used in the study. Research Dictionaries of the General Directorate of Foundations were used as basis. In order to increase the validity and reliability of the study, the Archives of the General Directorate of the Ottoman Archives used research and other sources. The limitations of the research consisted of the periodic deficiencies in the historical documents and the discrepancies between the events. As a result, it has been determined that there are 94 mosques operating as a non-formal educational institution and its operation has been realized within certain rules.

Keywords: Trabzon, Akçaabat, Education, Non-Formal Educational Institution, Mosque.

Giriş

Trabzon iline bağlı bir ilçe olan Akçaabat, Karadeniz bölgesindedir. Tarihte Trabzon ile Osmanlı Devleti'nin yolunun kesişmesi Sultan Murat'ın 1442 yılında bu şehri kuşatmasıyla başladı (Uzunçarşılı, 1995: 52; Bilgin, 1991: 76). İran Şahı Şeyh Cüneyt, Trabzon bölgesine sahip olmak isteyen başka bir güçtü (Âşık Paşazâde, 1332: 266-267; Baykal, 1964: 72; İnan, 2013: 18; Emecen, 2014: 24). Trabzon Rum İmparatoru Kalo, Osmanlı ve İran'a karşı kendisine müttefik aradı. Bu noktada Anadolu'da güçlenen Akkoyunlu Devleti ile iş birliği yapmaya karar verdi (Yücel, 1985: 291-292). Kızı Despina'yı Uzun Hasan ile evlendirme ve bu evliliğe binaen Sivas Vilayeti (Kapadokya)'ni Uzun Hasan'a çeyiz olarak vermeyi teklif etti (Turan, 1965: 66-67; Kılıç, 2003: 100; Baykal, 1964: 72-75). Fatih, Karadeniz'de ticari ve jeopolitik konuma sahip Trabzon Rum İmparatorluğu'na son vermek için planlar yaptı (İnalçık, 2010: 55). Bu amaçla öncelikle Amasra, Kastamonu ve Sinop'u aldı (Âşık Paşazâde, 1332: 154-155; Uzunçarşılı, 1995: 53-54). Uzun Hasan tehdidini bertaraf etti (Âşık Paşazâde, 1332: 158-159; Hammer, 1329: 60-61). Sultan Fatih Mehmet, İmparator David'in kalesini karadan ve denizden kuşattı. David, Uzun Hasan'dan her hangi bir yardım gelmeyeceğini anladı. Böylece Fatih'e Kale'yi teslim etti (Uzunçarşılı, 1995: 55). Böylece Trabzon Rum İmparatorluğu, 15 Ağustos 1461'de Osmanlı Devleti'ne bağlandı (Tekindağ, 1979: 462-463; İnan, 2013: 27-28). İmparatorluğun savaştan teslim olması sebebiyle İslam'daki barış yoluyla teslim olma esasları uygulandı. Buna göre imparator, ailesi ve ileri gelenler başkente gönderilirken Trabzon'daki gayrimüslim halk, malları ve canlarına dokunulmadan hayatlarına devam ettiler (Âşık Paşazâde, 1332: 160; Hoca Sadettin, 1862: 481-482; Tekindağ, 1979: 461-462; Lowry, 2005: 5-10; Barkan, 1953). İmparatorluğun fethiyle Sürmene, Maçuka (Maçka), Akçaabat ve Yomra (Pulathane) Osmanlı Devleti'ne katıldı (Tekindağ, 1979: 467; Bostan, 2002: 24, 27-28, 47; Bostan, 2014: 87).

Trabzon'un fethi ile birlikte Akçaabat kazası da Osmanlı toprakları içinde yerini aldı. Bu kazada yer alan köylerin İslamlaşma sürecinin kurumsal olarak şekilleniş biçiminin tespiti önem arz etmekteydi. Özellikle ibadethane ve eğitim kurumu olarak hizmet veren camilerin yapılanması İslamlaşma sürecinin aydınlatılmasında perspektif sunacaktı. Bu amaçla Akçaabat kazası köylerinde yaygın eğitim kurumları olarak camilerin XVIII. yüzyıl boyunca yapısal faaliyetleri ve işleyişinin tespitini hedefleyen araştırma hedeflendi. Bu kapsamda kaza sınırları olarak Akçaabat zaman olarak da XVIII.

yüzyıl ile çalışmanın sınırları çizildi. Araştırma sorusuna cevap bulabilmek ve veri toplamak için nitel araştırma yöntemi tarihi doküman incelemesi tekniği kullanıldı.

Araştırma için Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki belgeler tarandı. Konu ile ilgili belgeler toplandı. Araştırmanın geçerliliği için ulaşılabilen bütün belgeler dahil edildi. Ayrıca literatür taraması yoluna gidildi ve bu çerçevede yapılan çalışmalar incelenerek bir sistematik geliştirildi. Kaza köyleri içinde yer alan ve vakıf kayıtlarında bulunan ibadethaneler tespit edildi. Bu yapıların her birinin işleyişi ile ilgili veriler tasnif edildi. Harf sırasına göre sunumları tasarlandı. Bu sebeple bilgiler arşiv dokümanlarının sunduğu imkânlar doğrultusunda ortaya konuldu. Bu durum araştırmanın sınırlılığını oluşturdu.

Camiler ve Yapılanmaları

Osmanlı Devleti yaygın eğitim kurumlarının faaliyet alanları baştan beri Müslüman topluma İslam dininin kurullarının yanında devletin ve toplumun değer yargılarına uygun bireylerin yetiştirilmesini amaçladı. Bu kurumlar örgün eğitim kurumlarının yanında veya dışında düzenlenen eğitim ve öğretim faaliyetlerini düzenlerdi. Hedeflenen amaçları hayata geçirebilmek için Osmanlı Devleti ve toplumu her yaş ve düzeydeki insanını dini ve ahlaki konularda doğru bir şekilde bilgilendirmek ve toplumu aydınlatmak için yaygın eğitim kurumlarının ana taşıyıcısı olan camileri inşa ettiler (*Kuran*: 9/18). Böylece İslam medeniyetinin kurumsallaşmasının ve toplumun inandığı dini esasların yediden yetmişe bütün yaş gruplara ulaşabildiği mekânları oluşturdu (Açık, 2014: 11-12). Bu kurumlarda görev yapan imam, hatip, vaiz ve kürsü şeyhleri aracılığıyla yaygın eğitim faaliyetleri yürütüldü. Bu kapsamında vaazlar, hutbeler, çeşitli zamanlarda düzenlenen dersler ve dini programlar ile İslam dini ve medeniyeti topluma öğretildi (Başkurt, 2012; Beyazıt, 2013: 45). Böylece birey ve toplum, Müslüman bir bakış açısı ile hak ve sorumlulukları öğrenirken İslam'ı ve İslam medeniyetinin esaslarını doğru kaynaklardan öğrenmeyi, dış tehdit ya da fikir akımlarına karşı kendini koruyabilmeyi öğrenme fırsatı buldu (Yılmaz, 2001: 333-334).

Akçaabat'ın Osmanlı Devleti'ne dâhil olması ile 1486 yılında gerçekleştirilen sayımda 78 köyü ve 19.500 nüfusu bulunuyordu. Nüfusun dağılımında % 98,96'sını Hıristiyan nüfus oluşturuyorken % 1,03'ü Müslümanlar oluşturuyordu. Bu Hıristiyan nüfus durumunun oransal üstünlüğünü ve Osmanlı Devleti hoşgörüsünü göstermekteydi. Daha sonraki yıllarda Hıristiyan nüfusun üstünlüğü devam etti. Nitekim 1583 yılında Akçaabat'taki yerleşim yeri sayısı 123 olup tahmini toplam 34.000 nüfusun 27-28.000'i Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Bu oran genel nüfusun %83'ünü oluşturuyordu.

Görüldüğü üzere Müslüman nüfusta artış olmakla birlikte nüfus çoğunluğu Hristiyanlardan oluşuyordu. Bu üstünlük 17. yüzyıla kadar sürdü. Bu yüzyılda başta göç olmak üzere (Faroqhi, 2000: 338, 340), yönetime dayalı problemler, celali baskınları (Akdağ, 1995: 431-432), hastalık ve din değiştirme (İnan, 1999: 246-247; Bostan, 2012: 15-21) gibi sebeplerden dolayı Hristiyan nüfus azalırken Akçaabat'ta iskân siyasetine bağlı olarak Müslüman nüfus yoğunluğu arttı (Barkan, 1952; Öksüz, 2006: 34; Barkan, 1953: 217; Bilgin, 1991: 53-55). Toplam 122 köydeki nüfus 5.800 olup bu nüfusun 4.950'sini Müslümanlar oluşturuyordu. Oran olarak dağılımda genel nüfusun % 86'sını Müslümanlar, %14'ünü Hristiyanlar oluşturuyordu (Bostan, 2014: 94, 103).

Osmanlı Devleti, Rusya ve İran ile gerçekleştirilen savaşlarla ve ekonomik yaptırımlarla XVIII. yüzyılda zor günler yaşadı (Mantran, 1995: 112-113, 145). Yine bölgenin Trabzon tarihi İpek Yolu üzerinde olmasından dolayı seyyah görünümü Hristiyan Cizvit tarikatının misyonerlerin faaliyetleri (Uludağ ve Birsell, 2016) ve Şia etkisinden (Dedeyev, 2008) Müslümanları İslam'ı eğitimin yanında bu etkilere karşı farkındalık oluşturulması önem kazandı. Akçaabat, Osmanlı nahiyesi olarak idari yapıda yerini aldı (BOA, *A.ŞMKT.UM.*: 323/18; *ŞD.*: 1830/29; *ŞD.*: 308/34). Fetihte % 99'unun Hristiyan olduğu Akçaabat'ta, XVIII. yüzyıla gelindiğinde Müslüman nüfusu hayli arttı. Bu bağlamda bölgede yaşayan Müslümanlara dini eğitimlerin verildiği Akçaabat kazası ibadethanelerinde hayat boyu eğitim kurumları yapılandırıldı ve hizmet vermesiyle ilgili sürdürülebilirlik sağlandı.

Akçaabat kazasında XVIII. yüzyıl boyunca ve XIX yüzyılın başlarında 93 yaygın eğitim kurumu faaliyet gösteriyordu. Bu kurumlardan 10 tanesi kaza merkezinde bulunuyordu. Bu kurumlar Çarşı Camii (VGMA, HD, 1065: 85), Haliyan Mahallesi Camii (VGMA, HD, 531: 320), Kayusular Mahallesi Camii (VGMA, HD, 1062: 320), Kebir Camii (VGMA, HD, 533: 50), Mehmet bin Süleyman Camii (VGMA, HD, 533: 51), Osman Paşa Camii (VGMA, HD, 1070: 160), Uzdur Mahallesi Camii (VGMA, HD, 532: 110) idi (Özdemir, 2018)

Kaza merkezinin dışında yaygın eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren 83 kurum hizmet veriyordu. Köylerdeki yaygın eğitim kurumlarının tesisi, personel istihdamı ve sürdürülebilirliği ile ilgili hem devlet hem de Akçaabat köylülerinin sorumlulukları paylaşıyordu. Ayrıca bölge halkı, İslam eğitimine ilgili gerekli hassasiyeti gösteriyor ve bu amaçla kurumların tesisiyle ilgili işlemlerde resmi iş akışının işletilmesinde aktif olarak görev alıyorlardı. Yaygın eğitim kurumlarının tesisi ve işleyişinde devletin kontrolü her aşamada hissediliyordu. Yaygın eğitim kurumlarında yapısal değişiklikler

yapılacağı zaman izinler alınmak kaydıyla işe başlanabiliyordu (VGMA, *HD*, 532: 109). Akçaabat'ta XVIII. yüzyıl içinde yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veren 83 kurum bulunuyordu.

Akçaabat köylerinde yaygın eğitim kurumları olan camilerde görev alan personelin istihdamında belirli kurallar işletiliyordu. Bu kurullar genellikle vakfiye şartları esas alınarak yürütülüyordu. Bu bağlamda istihdamda atamalar, babadan oğula geçmekte ve tayinler padişah onayından sonra resmîlik kazanmaktaydı (VGMA, *HD*: 532: 110). Tayinlerde imam ve hatibin erkek evladı (VGMA, *HD*: 532: 110) bulunmadığı veya ilk atamalarda durumlarda bu görevi yürütebilecek kişi (VGMA, *HD*, 532: 109) için kadı (VGMA, *HD*: 1070: 159; 1133: 96) veya naip (VGMA, *HD*, 53: 264) öneride bulunurdu. Önerilen adayın ilmi yeterliliği, tahsili, topluma örnek olabilecek ahlaki özellikleri taşıması gerekirdi. Ayrıca münhal görev için başvuruda bulunanlara kişinin ve toplumun talebiyle gerçekleştiği arzda belirtilirdi. Kadro görevlendirmeleri imam, hatip ve vaizin ömrü süresiyle geçerliliği vardı (VGMA, *HD*, 533: 51). Bu atamalarda bazen vazifesini herhangi bir sebep yokken kendi isteği ile bir başkasına devreden (VGMA, *HD*, 532: 110; 1072: 139) veya yaşlılık sebebiyle oğluna verilmesini isteyen görevli personellere rastlanmaktaydı.

1. Ağsar Köyü

Akçaabat ve Yemruha kazası sınırları içinde yer alan Şeddeli nahiyesine bağlı Ağsar köyünde Dürünkiriş adıyla anılan Mehmet, Karaman oğlu Mustafa ve Gedik oğlu İsmail bir araya gelerek hayır işlemek adına köylerine yeni bir Cami yaptırmak istediler. Cami'yi tamamladıktan sonra bu Cami'ye imam ve hatip atanması için talepte de bulundular. Bunun üzerine Naip Mehmet Nuri gerekli işlemleri başlatarak Mehmet bin Hüseyin'i bu görev için önerdi ve 1803 tarihinde böylece köyde ibadethane ve buna bağlı olarak yaygın eğitim kurumu faaliyetlerinin yürütüleceği kurum hizmete başladı (VGMA, *HD*, 532: 109).

2. Akça Kilise Köyü

Akça Kilise köyünde hayırsever tarafından yaptırılan Mescit ibadethane olarak 1800'lerin başına kadar kullanıldı. Bu tarihten sonra köyde cemaatin artması yeni bir problemi beraberinde getirdi. Bu problemin çözümünde hayırsever Şahin oğlu Osman sorumluluk üstlendi. Mescit'in yerine köyün ihtiyacını karşılayacak bir cami yaptırmak istediğini söyledi. Muhtar Osman oğlu Ahmet, bu iş için gerekli çalışmaları hemen başlattı. Gerekli bütün izinleri aldı. Cami tamamlandıktan sonra imam ve hatip ataması aşamasına gelindi. Köy muhtarı olan Ahmet bin Osman imam ve hatip olacak ehliyetinin

bulduğunu ve bu görevi ücretsiz olarak yapabileceğini beyan etti ve Muhtar Osman 5 Ağustos 1803 tarihinde atandı (VGMA, *HD*, 532: 109). Bu camide Ali bin Hasan ve Hasan bin Halil imam ve hatip olarak çalışan bazı görevlilerdir (VGMA, *HD*, 531: 263). Şahin oğlu Osman Camii ile Akça Kilise köyünde hayat boyu eğitim faaliyetleri yürütülmeye başlandığı görülmektedir.

3. Akçahisar/[Akçakale?] Köyü

Akçahisar köyünde Akçahisar Mescidi, ibadethane olarak hizmet vermekteydi. Ancak cemaat sayısının artmasına bağlı olarak Mescit, köyün ihtiyacına cevap veremez hale geldi. Bu durumda köy halkı Mescidin yenilenmesi gerekliliğinde fikir birliğine vardılar. Ancak Mescit yerine yapılacak olan yeni binanın cami olarak yapılmasını istiyorlardı. Bu istekleri kabul görünce caminin yapımına başlandı. Akçahisar köyü Cami, ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak tamamlandı. Personel istihdamı amacıyla imam ve hatip kadrosu ve görevlendirilmesi talep edildi. Bunun üzerine İbrahim bin Hasan Halife Naip es-Seyyid Ömer Cemaleddin’in teklifiyle 29 Haziran 1800 tarihinde göreve başladı. İbrahim’in çalışma ruhsatı çok zaman geçmeden padişah değişikliğine bağlı olarak 12 Ağustos 1800 tarihinde yenilendi (VGMA, *HD*, 531: 264). Öyle görülüyor ki Akçahisar köyünde XVIII. yüzyılı sonunda yaygın eğitim kurumu faaliyetlerine başladı.

4. Aksakal Köyü

Aksakal köyünde bulunan Mescit, XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar ibadethane olarak hizmeti verdi ve yine Mescit’te Aksakal köyü sakinlerinden birisi bu hizmeti ücret almada yürüttü. Mescit, 1765 yılından itibaren dar gelmeye başladı. İmam Mahmut’un yol göstermesiyle birlikte Mescit’in camiye dönüştürülmesi için süreç başlatıldı (VGMA, *HD*, 1070: 159; 1065: 85). Bu hareket 1802 tarihinde anlam kazandı ve köylü yeni bir Cami inşa ettirmek için harekete geçti. Cami yaptırılıp ders vermek için Mustafa bin Hüseyin görevlendirilmek istendi. Mustafa bu işi ücretsiz yapmaya aday olduğunu belirtti ve böylece hatip atanan Aksakal Köyü Cami, 17 Temmuz 1802 tarihi itibarıyla hayat boyu eğitim vermeye başladı ve sonrasında da oğlu Mehmet bu görevi devam ettirdi (VGMA, *HD*, 532: 109; 532: 110).

5. Bodamiye/Derecik Köyü

Bodamiye köyünde Hasan Ağa tarafından yaptırılmış Hasan Ağa Mescidi bulunmaktaydı. Bu mescit ihtiyaçları kapasite olarak karşılarken Cuma kılınabilmesi için izin alınması gerekiyordu. Bu izni alabilmek için gerekli girişimler yapıldı ve sonuçta izin

alındı ve hatip görevlendirilmesi yapıldı. Günlük bir akçe ile Mollla Hasan, Naip Seyyid Mahmut’un teklifiyle Temmuz 1773 tarihinde atandı (VGMA, *HD*, 530: 275).

Bodamiye köyünde ikinci bir cami de Mahuzade Mahallesi’nde bulunmaktadır. Bu Cami’de günde bir akçe ile hatip olarak Osman çalışmaktaydı. Ancak onun ölümü üzerine oğulları Ömer ve Süleyman 21 Ağustos 1790 tarihi itibariyle yürütmeye devam ettiler (VGMA, *HD*, 530: 275). Bodamiye köyünde XVIII. yüzyılda yaygın eğitim faaliyetleri yürütülmekte olduğu anlaşılmaktadır.

6. Caferli Köyü

Akçaabat ve Yomra kazası Yoros nahiyesinde Caferli Köyü’nde, 1750’li yıllarda yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veren Cami bulunmaktaydı. Bu Cami’ye imam ve hatip görevlendirilmesinin yapıldığı, imam ve hatip olarak görev yapan Süleyman gibi bu görevi yürütenlerin her hangi bir ücret almadıkları görülmekteydi (VGMA, *HD*, 1059: 70). Süleyman vefatıyla birlikte torunu Molla İbrahim bin Mustafa 1840 yılına kadar Cami’de yaygın eğitim personeli olarak hizmet etti (VGMA, *HD*, 532: 110).

7. Cagere/Ağaçlı Köyü

Cagera köyünde Cagere Köyü Mescidi bulunmaktaydı. Bu köyün sakinleri köylerinde bulunan Mescit’in 1795 yılına kadar kendi ihtiyaçlarını karşıladığını, ancak bu tarihten sonra cemaatin artmasından ve halkın eğitim verecek hatibin eksikliğinden dolayı zor durumda olduklarını belirten dilekçe yazdılar. Kendilerine izin verilirse köye yeni bir cami yapmak istediklerini belirttiler. Bu yazıdaki talep İstanbul tarafından uygun görüldü. Böylece Cagera köylüsü caminin yapımını yerel imkânlarla gerçekleştirdiler. Yine köy ahalisinden ve ilim sahibi olan Hasan bin Ali, yeni yapılan Cami’de ibadet ve eğitim hizmetlerini ücret almadan yürütmek istediğini belirtmesi üzerine onun müracaatı olumlu sonuçlandı. Böylece Cagera köyünde dini eğitim faaliyetleri XVIII. yüzyılın sonundan itibaren vermeye başlandı (VGMA, *HD*, 531: 263).

8. Cah-ı Tuz Köyü

İhtimal tuz üretim merkezi olan Cah-ı tuz isimli köyde Mescit bulunmakta idi. Ancak bu Mescit’in kapasite olarak ihtiyaçları karşılamaması üzerine cemaat, Mescit’in yenilenmesi için girişimde bulundu ve bu girişimler sonuç verdi. Böylece verilen izin ile köye yeni cami yaptırıldılar. Cami’de ahaliye ibadet ve eğitim hizmetlerini görecek görevli kadrosu da talep ettiler. Bunun neticesinde Naip Hasan’ın köy halkından olan Mahmut Halife’nin atanması teklifi uygun görülerek 1596 yılında atama onaylandı (VGMA, *HD*, 533: 50). Caminin iki asır geçmiş olmasına rağmen hizmet verdiği imam ve hatip olarak

Hüseyin bin el-hac Süleyman çalışmasından anlaşılmaktadır (VGMA, *HD*, 532: 110). Buna göre Cah-1 Tuz köyünde yaygın eğitim faaliyetlerinin XVIII. yüzyıl boyunca devam ettiği ortaya çıkmaktadır.

9. Cavane Köyü/Salacık Köyü

Cavane köyünde bulunan Cami, zamanla onarılmayacak hale geldiğinden yerine yenisinin yapılması gerekliliği doğdu. Bu durumda köy ahalisinden olan Hacı Hasan bin Mehmet bu hayırlı işi yapmak için gönüllü oldu. Gerekli izinler alındıktan sonra Cami tamamlandı. Cami'nin 26 Eylül 1790 yılında faaliyet geçtiği İsmail bin Mehmet'in gönüllü olarak ders vermek üzere görevlendirilmesinden anlaşılmaktadır (VGMA, *HD*, 530: 275). Cami'de 1836 yılında Mehmet Nazif bin İsmail'in hatip olarak hizmet ettiğine bakılırsa hatiplik görevinin aynı nesil tarafından yürütüldüğü görülmektedir (BOA, *HAT*: 1601/65).

10. Cayare Köyü/Akdamar Köyü

Cayare köyündeki Cami, XVIII. yüzyılın ortalarında yapılmış ve hizmete açılmış olmalıdır. Nitekim günlük yarım akçe ile imam ve hatip olan Mehmet'in evladı olmadan vefat etmesi ve yerine Abdullah'ın Naip Hacı Mustafa arzıyla atanması bunu desteklemektedir (VGMA, *HD*, 530: 275). Cami'ye görevlendirmede babadan oğula geçen hatip görevlendirmesiyle devam etmekteydi. Nitekim Mayıs 1796 tarihinde yarım akçe ile Abdullah'ın yerine oğlu Mehmet'in Naip Hacı Mustafa teklifiyle atanması bunu gösteriyor (VGMA, *HD*, 531: 263).

11. Çal Köyü

Çal köyü yakınlarında bir cami olmadığından köylü kendi imkânlarıyla cami yaptırmak istemekteydi. Bu talebi içeren bir arzuhali İstanbul'a gönderip izin istediler. Verilen izin üzerine camiyi yapturdılar. Daha sonra bu camide ücret almadan hatip olarak çalışmak istediğini belirten Mahmut Halife'yi Ağustos 1668 tarihinde bu göreve atadılar (VGMA, *HD*, 1070: 159).

Cami, zaman içinde yıpranmış olmalı ki, Sofu oğlu Molla Mehmet tarafından yeni bir Cami yaptırıldığı görülmektedir. Bu Cami'de imam ve hatip olarak çalışan görevliye günlük bir akçe ödendi. İbrahim'in bu işi 1792 yılında yapıyor olması Cami'nin 1750'lerden sonra yapıldığı izlenimini veriyor (VGMA, *HD*, 530: 275). İbrahim'den sonra aynı şartlarda Memiş de Cami'de görevi yerine getirdi. Onun Ekim 1800'de vefat etmesi üzerine yerine büyük oğlu Süleyman'ın geçmesi için Naip Sait Ömer yazışmaları başlattı. Atama yapıldı ancak Süleyman üç sene sonra evladı olmadan öldü. Bu durumda

yerine Hüseyin bin Mehmet'in getirilmesi Naip Mehmet Nuri arzıyla tevcih buyruldu (VGMA, *HD*, 532: 109). Yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veren Cami'nin yanına örgün olarak öğretim yapacak olan Medrese 29 Ağustos 1891 tarihinde inşa edildi ve öğrenci yetiştirmeye başladı (BOA, *DH.MKT.*: 2342/117). Çal köyü tarafından gerçekleştirilen bütün bu yatırımlar, köy sakinlerinin eğitime verdiği önemi ortaya koymaktadır.

12. Çamkiriş Köyü

Çamkiriş'te yaşayan köylü, yıllardır hizmet veren Mescit'in artık ihtiyaçlarını karşılamadığını bu sebeple kendilerine izin verilirse yerel imkânlarla bir cami yaptırmak istediklerini padişaha arz ettiler. Bunun üzerine kendilerine verilen izin ile Cami'yi yaptırıldılar. Cami tamamlandıktan sonra kendilerine namaz kıldırarak ve ders verecek imam ve hatip tayin edilmesini istediler. Yeni yapılan Cami'ye imam ve hatip atamasına Ağustos 1810 tarihinde onay verildi. Mustafa bin Ahmet bu hizmeti herhangi bir ücret almadan devam ettirmek üzere görevlendirildi (VGMA, *HD*, 533: 50). Buradan hareketle Çamkiriş köyünde XVIII. yüzyıl boyunca yaygın eğitim kurumu hizmeti verilmediği görülmektedir.

13. Çaşude/Akören Köyü

Çaşude köyünde köylü tarafından XVIII. yüzyılın başlarında Cami yaptırılmış olmalıdır. Nitekim bu Cami'de görev yapmakta olan hatip Mustafa bin Hüseyin vazifeden ayrılması bunu göstermektedir. Mustafa'dan sonra büyük oğulları Mehmet ve Hasan ve Ali kardeşlere hatiplik görevi müşterek olarak Naip Hasan arzıyla Ağustos 1797 teklif edildi. Bu kardeşler yaygın eğitim kurumunda ibadet ve eğitim hizmetlerini Kasım 1808 tarihine kadar yürüttüler (VGMA, *HD*, 533: 50).

14. Çayare/Akdamar Köyü

Çayare köyünde ibadethane olarak hizmet veren Çayare Köyü Mescidi vardı. Burada görev yapan imam ilk zamanlar herhangi bir ücret almıyordu. Mesela Piri oğlu Hacı Mehmet ve daha sonra kendi soyundan olmayan Ahmet bu şartlarda çalıştı (VGMA, *HD*, 530: 275). İmamlık görevini üstlenen kişi mütevellî olarak da Mescit'in işlemlerinden sorumluydu. İmam ve mütevellî aynı kişiden olabildiği gibi farklı kişilerden de seçilebiliyordu. Hacı Mehmet'in ölümü üzerine yerine Abdullah bin Hasan getirilmesi buna bir örnekti (VGMA, *HD*, 530: 275). Mescit, XVIII. yüzyıl boyunca yalnız mescit statüsüyle hizmet verdi. Molla Süleyman'ın 1835 tarihinde hatip olarak atanması Mescit'in 1800'lerin başlarında Cami'ye dönüştürülme izninin verildiğini ve

yaygın eğitim kurumu olarak çalışmaya başladığını ortaya koymaktadır (BOA, *HAT*: 1594/49).

15. D/Zerdalyüz Köyü

Evkaf-ı Kebir köylerinden olan D/Zerdalyüz köyünde Çamardı Çarşısı olarak bilinen mahalde hayırsever Mahmut el-Hacı Hasan tarafından cami yaptırıldı. Yine aynı kişi bu Cami’de ibadet ve eğitim hizmetlerini yürütmek üzere kendi oğlu olan Hafız Mustafa bin Mahmut’un imam ve hatip olarak atanmasını istedi. Bu durum Naip el-Fevzi tarafından merkeze bildirildi ve Ağustos 1795 tarihinde atandı (VGMA, *HD*, 532: 110). Buradan anlaşıldığı kadarıyla XVIII. yüzyıl sonunda D/Zerdalyüz köyünde yaygın eğitim kurumu faaliyetleri başladı.

16. Elizli ve Yozlağa Köyü

Elizli ile Yozlağa köyünde yaygın eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bu kurum, hayır sahipleri Ömer Paşa, Hasan Pir Efendi ve el Hac Ömer tarafından ortak olarak yaptırıldı. Ayrıca Cami’nin imamı ve hatibi bulunmaması sebebiyle bu işi gönül rızasıyla ve ücretsiz olarak yapmak isteyen Ömer’i hayır sahipleri teklif ettiler ve Ömer, atandı (VGMA, *HD*, 1070: 159). Bu durum köyde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yaygın eğitim ve ibadet hizmetlerinin yürütülmeye başlandığını Elizli ve Yozlağa köyü sakinlerinin hep birlikte hareket ederek ibadethaneye ve eğitim kurumuna kavuştuğunu ortaya koyuyordu.

17. Fakıtez Köyü

Fakıtez köyü, yaygın eğitim kurumuna 1803 yılında kavuştu. Bu tarihe kadar bu hizmetten yoksun idi. Cami’nin yapılışında köydeki hayır sahipleri ön ayak oldular. Cami yapım istekleri uygun görüldükten sonra inşaata başlandı. Daha sonra da imam ve hatip atanması için dilekçe yazıldı. Bu dilekçe işleme alınarak İsmail’in gönül rızasıyla ücretsiz olarak imam ve hatip olarak çalışmasına izin verildi (VGMA, *HD*, 532: 109).

18. Geliri Köyü

Geliri köyü Balı mahallesinde Hacı Hüseyin ve Hacı Süleyman yeni bir cami yaptırmak istediler. Bu iş için gerekli yazışma süreçlerini tamamladılar. İmam ve hatip olarak önce Mehmet Halife ibni Hacı Hüseyin’e 1754’te berat ile görev verildi. Daha sonra Osman Halife’ye verildi (VGMA, *HD*, 1062: 320). Böylece XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu faaliyetleri yürütüldü.

19. Gölkiş Köyü

Gölkiş köyü sakinlerinden Mehmet tarafından 1764’te yeni bir cami yaptırıldı.

Bu Cami'nin yapımıyla beraber imam ve hatip ataması yapılarak ibadet ve eğitimleri verecek bir görevli talep edildi. Bu talep üzerine Mustafa bin Ahmet ilk imam ve hatip olarak istihdam edildi (VGMA, *HD*, 1070: 159). Daha sonra Mustafa, Durmuş (VGMA, *HD*, 531: 263) ve kardeşi Ali yaygın eğitim kurumunda hizmet verdiler (VGMA, *HD*, 532: 110). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hizmete giren yaygın eğitim faaliyetlerinin kesintisiz devam ettiğini ortaya koymaktadır.

20. Görgülü ve Rasolviran Köyü

Görgülü ile Resolviran köyünde Mehmet tarafından 1763 yılında Cami yaptırıldı. Yine bu Cami'de Mehmet herhangi bir ücret talep etmeden imam ve hatip olarak hizmet verdi (VGMA, *HD*, 1065: 85). Onun vefatıyla oğlu Halil bu göreve getirildi (VGMA, *HD*, 1133: 96). O halde Görgülü ve Resolviran köyünde yaygın eğitim faaliyetleri XVIII. yüzyılın ortalarında başladı. Daha sonra bu görevlere talip olan Mehmet'in yeterlilik sahibi olduğu atamanın onaylanmasından anlaşılmaktadır.

21. Gresun Köyü-Harbu Hatuniye İskelesi

Pulathane İskelesi yakınında Hatuniye vakfı köylerinden olan Gresun köyünde İbrahim bin Mustafa yeni bir cami yaptırdı. Bu Cami'ye de kendisinin imam ve hatip olarak günlük yarım akçe ücretle atanmak istediğini belirten dilekçesini yazdı (VGMA, *HD*, 1070: 160). Atama teklifi uygun görülüp göreve başlayan İbrahim'in görevi Ocak 1768 tarihinde yenilendi (VGMA, *HD*, 1065: 85). İbrahim ve daha sonra oğlu Mehmet'in yaygın eğitim kurumunda hizmet verdiler. Bu durumda Gresun köyünde XVIII. yüzyıl boyunca faal olarak hayatboyu öğrenme gerçekleştirdikleri, Cami'nin hizmetlerinin sürdürülebilmesi açısından İbrahim ya da başka hayırseverler tarafından vakıf gelir kalemlerini oluşturdukları ve evladiyet üzere atamaların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (VGMA, *HD*, 530: 276; 531: 264).

22. Guduz Köyü

Guduz köyünde XVIII. yüzyıl boyunca yaygın eğitim kurumu yoktu. Burada ibadethane hizmeti veren Çolak oğlu Ahmet bin tarafından yaptırılmış olan Mescit bulunuyordu. Bu Mescit, cami için yeterli cemaat sayısına ulaştığı için Cami dönüştürülmesi için cemaat girişimde bulundu. Guduz köyü Cami'ye dönüştürüldükten Hasan bin Mehmet, gönül rızasıyla imam ve hatip istediğini belirtti. Bu talep olumlu görüldü ve Hasan imam ve hatip olarak Aralık 1804 tarihinde atandı (VGMA, *HD*, 532: 110). Guduz köyünde XVIII. yüzyılda yalnız Mescit'in bulunması köyde yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veren caminin olmadığını göstermektedir.

23. Gurur Köyü

Gurur Boğaz köyünde de Guduz köyündeki gibi kürsü ve minber ekleyecek onarım yapılarak Mescit Camiye dönüştürüldü. Daha sonra Mehmet 3 akçe günlük ile Kadı Hacı Ali teklifiyle hatip tayin edildi (VGMA, *HD*, 1133: 96). Bütün bu işlemlerin 1800’ün başlarında gerçekleşmesi Gurur köyünde XVIII. yüzyıl boyunca yaygın eğitim kurumunun olmadığını göstermektedir.

24. Halfu Köyü

Halfu köyünde köy halkı tarafından padişah izniyle 1782 yılında yeni bir cami yaptırıldı. Bu camide hizmet üretmek üzere imam ve hatip olarak köy sakinlerinden Ali bin Ömer Naip önerildi. Bu istek kabul edildi ve Ağustos 1782 yılında ataması gerçekleşti (VGMA, *HD*, 533: 51). Yine köy halkı, kendilerinin bakım ve onarımını yaptıkları Cami’nin işlerini yürütecek mütevelliyeye ihtiyaçları olduğunu ve bu iş için de Cami’nin imamı ve hatibi Ali bin Ömer’in görevlendirilmesini de istediler. Naip Hasan el-Fevzi’nin yazısıyla İstanbul’a gönderilen köylünün dileği uygun görüldü. Ali Cami’nin mütevellisi olarak da atandı (VGMA, *HD*, 533: 51). Halfu köyü sakinlerinin yaygın eğitim kurumuna XVIII. yüzyılın sonunda kavuştuğu ve bu kurumun her türlü işleminin köylü rızasıyla yetkililerce yürütüldüğü görülmektedir.

25. Hamsikız Köyü

Hamsikız köyünde hayırsever Karpuzoğlu olarak bilinen Ali yeni bir Mescit yaptırdı. Ancak çok geçmeden Mescit’in cemaat sayısı arttı. Bu durum kapasite problemini beraberinde getirdi. Bu sebeple cemaat, Mescit’in cami kategorisine ihdas edilmesini karar verdi. Bunun ile ilgili işlemlere başladı. Bunun için padişaha arz yazıp hem Mescit’te cami onarımı yapılması için izin istediler hem de imam ve hatiplik kadrosu tahsisini talep ettiler.

Gerekli izin işlemleri sonucunda Mescit’in camiye dönüştürüldü. İmam ve hatip kadrosuna mevcut Mescit’in imamının imam ve hatip olarak atanmasını istediler. Naip Mustafa bu talebi İstanbul’a yazdı. Bu talep de olumlu yanıtlandı ve Osman Halife görevine devam etti (VGMA, *HD*, 1062: 320; 1065: 85). Osman’ın bu görevi 53 yıl yürüttükten sonra vefat etmesiyle yerine oğlu Ali getirildi. Hamsikız köyünde yaygın eğitim faaliyetleri devam ettirildi. Buna göre, Hamsikız köyünde Eylül 1756 tarihi itibarıyla eğitim faaliyetlerinin başladığı ve aynı neslin mensupları tarafından yürütüldüğü ortaya çıkmaktadır (VGMA, *HD*, 532: 109).

26. Hariyecine/Saricine Köyü

Hariyecine/Saricine köyünde XVIII. yüzyılda bir Cami var olduğu ve burada Mehmet'in imam ve hatip olarak hizmet verdiği günlük bir akçe ücret aldığı ve 1765 tarihinde görevinin yenilendiği görülmektedir (VGMA, *HD*, 1065: 85). O halde bu köyde XVIII. yüzyıl boyunca yaygın eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği söylenebilir.

27. Hasun Köyü

Hasun? köyü halkı mevcut ibadethanelerinin ihtiyacı karşılayamaması gerekçesiyle kendi imkanlarıyla yeni bir cami yaptırmak istediler. Bunun üzerine payitahta bu talebi iletiler. Bu çabanın sonunda alınan izinle Hasun Köyü Cami yaptırıldı. Bu camide imam ve hatip olarak halkı aydınlatacak imam ve hatip ataması için gerekli çalışmalar yürütüldü ve köyde yaşayan ve bu işe ehil olduğuna inanılan Mahmut Halife'yi imam ve hatip olması için Naip Hasan teklifiyle 1806 yılında atandı (VGMA, *HD*, 533: 50). Bu işlemler neticesinde görülüyor ki Hasun köyünde XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu hizmeti verilmemekteydi.

28. Havane Köyü

Havane köyünde Hacı Hasan bin Mehmet'in yaptırdığı Cami bulunmaktaydı. Bu Cami 1800'lerden önce yaptırılmıştı. Burada imam ve hatip görev yapmaktaydı. Nitekim İsmail bin Mehmet'in 1806 yılında vefat etmesi ve oğlu Ahmet'in hem imam hem de hatip olarak ayrı ayrı atamasının yapılması (VGMA, *HD*, 532: 111) bu hizmetler için iki kadro tahsis edilmesi, ibadet ve eğitim hizmetlerinin yürütüldüğünü ve Havane Köyü Cami'nin XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu olarak hizmet verdiğini ortaya koymaktadır.

29. Hayır Köyü

Hayır köyünde ibadethane kullanılan Mescit bulunmaktaydı. Köyün sakinlerinden Hasan bin Mehmet bu Mescit'in yerine padişah onayından sonra bir cami yaptırmak istedi. Gerekli girişimler sonuç verdi ve Cami'yi Hasan yaptırdı. Bu Cami'de ders vermesi için bir de hatip kadrosunun tahsis edilmesi için müracaatta bulundular. Bu amaçla Mustafa bin Hasan, Naip Hasan Fevzi arzıyla 23 Nisan 1807 tarihinde atandı (VGMA, *HD*, 532: 111). Öyleyse Hayır köyünde XIX. yüzyıl başında yaygın eğitim verilmeye başlandığı söylenebilir.

30. Helvacı Köyü

Helvacı köyünde hizmet vermekte olan Mescit, cemaat sayısının artmasıyla birlikte İsmail bin Salih meselenin çözümü için sorumluluk üstlendi. Mescit'in camiye getirilmesi için gerekleri olan minber koydurup hem cami olarak hizmet vermesi hem de caminin fonksiyonlarını yerine getirecek olan imam ve hatibin görevlendirilmesi işlemleri takip etti. Netice itibariyle İsmail başarılı oldu ve kendi gönül rızasıyla ve ücret almaksızın Cami'ye hizmet etmeyi kabul eden Mehmet bin Ali'yi Aralık 1802 tarihinde imam ve hatip olarak görevlendirmeyi gerçekleştirdi. Böylece köyün ibadet ve eğitim imkânlarına daha kolay ulaşmasına imkân sağladı (VGMA, *HD*, 532: 109). Bu girişimler sonucu Helvacı köyünde XIX. yüzyıl başlarında yaygın eğitim hizmetinin alındığı anlaşılmaktadır.

31. Horovi/Aykut Köyü-Çelikli Mahallesi

Horovi köyü Çelikli Mahallesi'nde Bektaş tarafından yaptırılan Mescit, cemaatin artması sebebiyle imam ve hatip atanma şartlarını gerçekleştirdi. Cami olabilmesi için gerekli izin İstanbul'dan alınması gerekiyordu. Bu sebeple Çelikli mahallesinde Bektaş binasının onarılmasına izin çıktı. Cami'ye imam ve hatip olarak Naip Hacı Mustafa arziyle Mayıs 1796 tarihinde gerçekleşti (VGMA, *HD*, 531: 263). Böylece Horovi köyünde yaygın eğitim kurum faaliyetleri 1838 yılında gerçekleşiyor olması XIX. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle başladığını göstermektedir.

32. İhtiman Köyü

İhtiman köyünde Mescit ve Muallimhane bulunmaktaydı. Burada imam ve muallimlik görevini bir kişi yürütmekteydi. Ali Halife'nin çalışma belgesinin Haziran 1758 yenilenmesinden dolayı bu kurumların XVIII. yüzyılın başından beri hizmet verdiği anlaşılmaktadır (VGMA, *HD*, 1062: 320). Mescit büyük olasılıkla XIX. yüzyılın başlarında Cami'ye çevrilmiş ve yaygın eğitim kurumu faaliyetlerine başlamış olmalıdır. Nitekim Eyüb bin Osman Halife'nin 1838 yılında hatip olarak atanması bu durumu göstermektedir (BOA, *HAT*: 1612/42).

33. İlanoz [Derecik-Çevreli] Köyü

İlanoz köyünde Çobanzade Şedhan isimli hayırsever, köyünün camisinin yıllar içinde köhneleşmesine duyarsız kalamadı ve Cami'yi yeniden yaptırmak için gerekli işlemleri başlattı. Yapım için önce izin iş akışını yerine getirdi. Padişahın izin vermesiyle birlikte Cami'nin inşaatı tamamlandı. Cami inşaatı tamamlandıktan sonra Gelişzade Mehmet bin Ebubekir'e 1799 tarihinde imam ve hatip olarak atandı. Daha sonra 1808

tarihinde Padişah değişikliği ile Mehmet'in beratı yenilendi (VGMA, *HD*, 531: 264). Mehmet Halife daha sonra her hangi bir gerekçe göstermeden görevinden kendi isteğiyle çekildiğinden yerine bu hizmeti Osman bin Ömer, 1836 yılından itibaren devam etmesi (BOA, *HAT*: 1600/61) yaygın eğitim faaliyetlerinin XVIII. yüzyıl içinde başlayarak devam ettiğini ortaya koymaktadır.

34. İlena/Uğurlu Köyü

İlena köyünde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Süleyman Ağa tarafından yaptırılan Cami, ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak hizmet vermekteydi. Bu Cami'de 1766 yılında imam ve hatip olan Molla Süleyman, onun oğlu olmadığı için Ahmet bin Mehmet'in Kadı Hacı Ali atama inhasıyla atandı (VGMA, *HD*, 1070: 159). Ahmet'ten sonra oğlu Mehmet (VGMA, *HD*, 532: 110) ve daha sonra Süleyman (VGMA, *HD*, 1133: 96) bu hizmeti yürüttü. Camide imam ve hatiplik hizmeti için günlük yarım akçe verildi (VGMA, *HD*, 532: 110). Köyün nüfusunun kalabalık olduğu ve yaşamboyu eğitime önem verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca atama sürecinde görev alan kişilerin medresede ders verecek niteliğe sahip kişiler oldukları da görülmektedir.

35. İle/Akçaköy Köyü

İle köyünde 1800'lerin başlarına kadar yalnız ibadet için Mescit bulunuyordu. Bu tarihten sonra köylünün girişimiyle ve kendi imkânlarıyla cami yaptırma gayretiyle harekete geçtiler ve Cami'yi yaptırıldılar. Böylece istedikleri camiye kavuşmaları yeni bir meseleyi gündeme getirdi. Yaygın eğitim kurumunda ve ibadethanede hizmet verecek görevli kim olacaktı ve hangi kadroya atanacaktı. Nitekim bu iki kadro olmadığı zaman ibadet ve eğitim hizmeti sunulamayacaktı. Bu sebeple cümlenin muhtarı olan Mehmet bin Ali'ye bu görevi teklif ettiler. Bunu kabul eden Mehmet'in yazısı yazıldı ve görevlendirilmesi gerçekleşti (VGMA, *HD*, 532: 109). Bu Cami'nin 1858 yılında da hizmet vermeye devam ettiği ve toplumu aydınlattığı görülmektedir (BOA, *C.EV.*: 174/8700). Bütün bu bilgilerden İle köyünde XIX. yüzyıl ile yaygın eğitim kurumu faaliyetleri başladığı anlaşılmaktadır.

36. İskafiye/İskefiye (Çarşıbaşı) Köyü

İskefiye köyünde Ahmet tarafından yaptırılmış olan Cami yaygın eğitim kurumu olarak hizmet vermekteydi. Bu Cami'de imam ve hatip görevlendirmeleri ilgili olarak Cami'de imam ve hatip olan Mehmet ve daha sonrasında oğlu Osman görev yaptı (VGMA, *HD*, 530: 275). İskefiye Cami'nin XVIII. yüzyılın sonuna doğru yaygın eğitim kurumu olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

37. İsterkiye Cami

İsterkiye köyünde Hacı Salih'in arazisi üzerinde XVIII. yüzyıl başlarında yapılmış olan Cami vardı. Ancak zamanla Cami'nin yeniden yapılması gündeme geldi. Bu sebeple izin alınıp yenilendi. Cami'yi yaptıran Hacı Salih, oğlu İsmail'i Naip Hacı Mustafa'nın aracılığıyla atanmasını gerçekleştirdi (VGMA, *HD*, 531: 263). Daha sonra yine bu Cami'de Mustafa ve İsmail bu hizmetleri yürüttü (VGMA, *HD*, 531: 264). İsterkiye köyünde yaygın eğitim kurumu faaliyetlerinin XVIII. yüzyıl boyunca gerçekleştiği ve hayırseverlerin katkılarıyla hizmetin sürdürülebilirliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

38. İspendam/Çatalzeytin Köyü

İspendam köyünde hayırseverler tarafından sınırları bilinen zeytin bahçesi mevkiine bir Cami yaptırılmıştı. Bu Cami, ihtiyaçlara cevap veremediğinden hayırsever köylü tarafından yerine yenisini yaptırıldı. Yine bu Cami'nin giderlerini karşılamak üzere vakıf da kurdukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu vakıf kaynaklarından karşılanmak üzere 1/3 hisse ile imam, hatip ve muallim kadrosu ile tahsis ettiler. Muallim-i sıbyan görevini üstlenen personelin yılda iki ay ders vermesi vakfiyede şart koşulmakta idi. Bu görevleri 9 Mayıs 1796 tarihinde Ahmet bin Hüseyin yürütüyordu. Onun görevden çekilmek istemesi üzerine yerine Naip Hacı Mustafa'nın teklifiyle Hüseyin bin Mustafa ve Mustafa bin Ahmet atandı (VGMA, *HD*, 531: 263). Buradan İspendam Cami'nin XVIII. yüzyıl başından beri yaygın eğitim kurumu olarak hizmet verdiği ayrıca örgün eğitim faaliyetlerini de yürüttüğü anlaşılmaktadır.

39. İspirli köyü

İspirli köyünde Mehmet tarafından yaptırılmış olan Mescit bulunmaktaydı. Köylü ibadetlerini bu Mescit'te yerine getirmekteydi. Ancak köyde cemaatin artması sebebiyle Mescit'in Cami olarak tanınması, ayrıca burada namaz kıldırarak ve ders verecek olan imam ve hatibin görevlendirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla köylü tarafından başlatılan girişimler sonuç verdi ve Mescit, Cami'ye dönüştürüldü. Buraya Mehmet bin Ali imam ve hatip olarak Naip Hacı Mustafa'nın önerisiyle 18 Temmuz 1701 tarihinde görevlendirildi (VGMA, *HD*, 531: 263). Nitekim bu Cami'de Feyzullah bin Mehmet (VGMA, *HD*, 531: 263) ve Hasan görev yapmış bazı personellerdendir (VGMA, *HD*, 532: 110). İspirli köyünün cemaati XVIII. yüzyılda Cami'nin yaşaması ve yaygın eğitim kurumu olarak etkin hizmet sunması için gerekli tedbirleri aldı ve paydaş olarak toplumsal ihtiyaçları karşıladıkları ortaya çıkmaktadır.

40. İştirak Köyü

İştirak köyünde köylü tarafından yaptırılan Cami bulunmaktaydı. Bu Cami’de bir akçe hatip kadrosu bulunmaktaydı. Nitekim Ahmet bin Hüseyin’in İştirak köyü Cami’nde 1774 tarihinde hatiplik belgesini yeniletmesi, XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu faaliyetlerinin gerçekleştiğini göstermektedir (VGMA, *HD*, 1065: 85).

41. Kalenüma/Kalanuma/Söğütlü Köyü

Kalenüma köyünde köylü tarafından XIX. yüzyılın başında yeni Cami yaptırıldı. Köylü tarafından ibadet ve eğitim hizmetlerini yürütmek üzere Cami’ye imam ve hatip ataması yapılması istendi. Bunun üzerine Rüstem oğlu Mehmet çalışma belgesiyle 1806 yılında bu göreve getirildi (VGMA, *HD*, 1062: 320; 532: 110). Buradan hareketle Kalenüma köyünde XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu olmadığı ifade edilebilir.

42. Kalfere Köyü

Kalfere köyü mahallesi olan Marazla’da padişah izniyle ve yerel halkın imkânları ile yapılmış bir cami bulunmaktaydı (VGMA, *HD*, 530: 275). Bu Caminin 1793 yılında faaliyet başlamış olması ve Mustafa bin Osman’ın hatip olarak görevlendirilmesi (VGMA, *HD*, 532: 109), XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yaygın eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmektedir.

43. Kalyura/Çileklidüz Köyü

Kalyura köyündeki Cami Haziran 1808 yılı itibariyle hizmete başlamıştı. Bu Cami’de günlük yarım akçe karşılığında hizmet vermek üzere imamlık, hatiplik ve mütevellilik kadroları tahsis edildi. Nitekim Derviş Mehmet bin Hacı Hüseyin belirtilen tarihe kadar imam, hatip ve mütevellilik olarak çalıştı ve bu tarihte istifa etti. Yerine Salih bin Hüseyin geçti (VGMA, *HD*, 532: 111). Daha sonra onun yerine oğulları Mehmet Emin ve Ahmet ibni Salih’e babalarının müşterek yürüttüğü görevleri ayrı ayrı ataması Naip Hasan el-Fevzi teklifiyle yapıldı (VGMA, *HD*, 533: 50). O halde Kalyura köyünde XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu bulunmamaktaydı.

44. Karaağaç Köyü

Karaağaç köyü Cami, 1732 tarihinde imam ve hatip kadrosu ile hizmet vermekteydi. Burada çalışan görevlilere günlük üç akçe ödenmekteydi. Nitekim İbrahim ve daha sonra Hasan imam ve hatip olarak görev yaptılar (VGMA, *HD*, 1133: 96). O halde bu Cami, XVIII. yüzyılda Karaağaç köyünde yaygın eğitim kurumu faaliyetlerinin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

45. Karaçine Köyü

Karaçine köyünde eskiden yapılmış olan Cami’de görev başında imam ve hatibi olmadığından ve bunun eksikliğini ciddi manada hissedilmiş olmasından dolayı bu Cami’ye günlük bir akçe ile ivedi bir imam ve hatip gönderilmesi istiyordu. Nitekim Mehmet bin Hasan bu işi yürütmeye adaydı. Kadı Hacı Ali’nin talebiyle 1766 yılında atama yapıldı (VGMA, *HD*, 1070: 159). Bu kurumun bu hamlelerle XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu olarak faaliyetlerini yürütme imkânına kavuştuğu anlaşılmaktadır.

46. Karkındar Köyü

Karkındar köyünde ahali tarafından yeniden yaptırılan Cami’ye imam ve hatip yapılması için köylünün talebi vardır. Bu gereklilik üzerine yapılan müracaatta, Ali bin Mehmet’in imam ve hatip olarak gönüllü hizmet etmek istediğinin belirtilerek atama yapılmasını istenmesi üzerine Ali, Karkındar köyü Cami’ne imam ve hatip olarak atandı (VGMA, *HD*, 531: 264). Ali’nin Ağustos 1800’de atandığına ve 1808’de de çalışma izninin cülus nedeniyle yenilendiğine bakılırsa Cami, yaygın eğitim merkezi olarak XVIII. yüzyıl boyunca faaliyette olduğu ifade edilebilir.

47. Kızıl Üzüm

Vakfı-ı Kebir köylerinden Kızılüzüm köyünde İbrahim bin Halil tarafından yaptırılan bir Cami bulunmaktaydı. Bu Cami’de Halil bin Mustafa’nın imam olarak atanması 1795 yılında yaygın eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğünü ortaya koymaktadır (VGMA, *HD*, 531: 264).

48. Kolegra/Meşeli Köyü

Kolegra köyündeki Cami, XVIII. yüzyılda hizmet verir durumdaydı. Bu Cami’de yaygın eğitim faaliyetlerini günlük yarımşar akçe ücret verilen iki kişi yürütmekteydi. Ayrıca Cami’nin işlemlerini idare eden mütevelli de bulunmaktaydı. Mütevellilere kadrosundan dolayı herhangi bir ücret ödenmezdi. Nitekim 1806 tarihinde mütevelli olarak çalışmış olan Mehmet ve Hancı oğlu Mustafa’ya herhangi bir ücret ödenmedi (VGMA, *HD*, 532: 111). Kolegra köyünde yaşayanlar yaygın eğitim faaliyetleriyle ilgili üzerlerine düşeni yapmış oldukları ve bu kurumun sürdürülebilirliği için karşılık beklemeden çalışmaktan geri durmadıkları anlaşılmaktadır.

49. Komanera/Komandera (Akköy-Sağrı-Rıdvanlı-Ortaköy) Köyü

Akçaabat Komanera köyünde yerel imkânlar ile yaptırılmış imam ve hatip kadrosu bulunan Cami vardı. Süleyman bin Ali bu Cami’de imam ve hatip olarak 1774

tarihinde çalışmaktaydı (VGMA, *HD*, 1059: 70). Cami’de bir de sıbyan mektebi bulunuyordu. Bu görevi yürüten sorumlu kişiye günlük yarım akçe ücret veriliyordu. Bu mektepte Mahmut ve oğlu Hasan’ın muallim olarak çalışması (VGMA, *HD*, 531: 263) Komanera köyünde yaygın eğitim kurum faaliyetlerinin yanında örgün eğitim faaliyetlerinin de XVIII. yüzyılda yürütüldüğünü göstermektedir.

50. Komuca Köyü

Komuca köyünde Mehmet bin Abdullah tarafından yaptırılan Cami’de imam ve hatip çalışmaktaydı. Bu görevi yerine getiren Mehmet bin Abdullah günlük bir akçe ücret ile çalışıyordu. Onun ölümüyle birlikte boşalan görevi kardeşi olan Ahmet daha sonra da 1795 yılında Mustafa bin Mehmet yürüttüler (VGMA, *HD*, 532: 110).

51. Lalank Köyü

Lalank köyünde hayırsever Salih oğlu Mehmet’in yaptırdığı Cami bulunmaktaydı. Bu Cami’de günlük yarım akçe ile yine bu binayı yaptıran Salih imam ve hatip olarak hizmet etmekteydi. Onun ölümü üzerine yerine oğlu Hüseyin’in atanması için Naip 1813 yılında Mehmet Nuri teklifte bulundu. Oğlu Hüseyin babasından aldığı görevi devam ettirdi (VGMA, *HD*, 532: 109; BOA, *EV.BRT.*: 50/21). O halde, Cami, XVIII. yüzyılın sonunda yaptırılmış ve yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veriyor olmalıydı.

52. Lefka/Çınarlık Köyü

Lefka köyünde ibadethane hizmeti veren Mescit vardı. Ancak köyde cemaat sayısının artması durumu yeni bir arayışı beraberinde getirdi. Bu durumda köy ahalisi Mescit’te fazla değişikliğe gitmeden cami izni alarak dönüşümü gerçekleştirdi. Buradan anlaşılıyor ki köylünün ekonomik durumu yeni bir Cami yaptırmaya yetmemekte ancak geçici çözümler üretmekteydiler. Köylünün talebi uygun görüldü. Mescit, camiye dönüştürüldü. Cami’de ilk olarak Mustafa bin Ali görev yaptı. Onun 1808 tarihinde ölümüyle yerine Hakyer bin Osman imam ve hatip olarak atandı (VGMA, *HD*, 532: 110). Bütün bu gelişmeler Cami’nin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yaygın eğitim kurumu olarak hizmet vermeye başladığını göstermektedir.

53. Makrinamos/Kaleköy Köyü

Mefratumuz köyünde Karye-i Burç adıyla cami hizmet vermekteydi. Bu camide 1761 yılında imam, hatip ve muallim-i sıbyan kadro tahsisinin bulunması yaygın eğitim ve örgün eğitim kurumları olarak hizmet verildiğini göstermektedir (VGMA, *HD*, 1070: 159; 1065: 85; 530: 275).

54. Luveyse Köyü

Yoros nahiyesine bağlı Luveyse köyünde ahali tarafından inşa edilmiş Cami bulunmaktaydı. Bu Cami’de günlük yarım akçe karşılığında imam ve hatip görev yapmaktaydı. Haziran 1796 tarihine kadar imam ve hatiplik görevini yürüten Ahmet bin Mustafa ve daha sonra Mehmet bin İsmail’in Naip Hacı Mustafa’nın önerisiyle atandı (VGMA, *HD*, 531: 263). Bu bilgilere göre Luveyse köyünün yaygın eğitim kurumu faaliyetlerinin XVIII. yüzyılda gerçekleştiği ortaya çıkıyor.

55. Makusere Köyü

Makusere köyünde Ali tarafından yaptırılmış olan Cami bulunmaktaydı. Bu camide günlük bir akçe ile imam ve hatip hizmet veriyordu. Nitekim Naip Kara Ali teklifiyle Ömer bin Mustafa Mayıs 1766 tarihinde camide imam ve hatip olarak atandı (VGMA, *HD*, 1070: 159; 1065: 85). Buradan Cami’de XVIII. yüzyıl boyunca yaygın eğitim kurum faaliyetlerini yürütüldüğü ortaya çıkmaktadır.

56. Marta Köyü

Marta köyündeki Cami XVIII. yüzyılın son çeyreğinde hizmet vermeye başlamış olmalıdır. Bu Cami’nin imam ve hatip kadrosundaki görevlilere günlük bir akçe ücret verilmekteydi. Nitekim imam ve hatip olan Hüseyin ve Ahmet’in bu Cami’de yaygın eğitim kurum personeli olarak 1795 yılında görev değişikliği yapmaları (VGMA, *HD*, 531: 263) bu yüzyılda yaygın eğitim faaliyetlerinin faal olarak çalıştığını ortaya koymaktadır.

57. Mersin Köyü

Mersin köyünde Osman Paşa tarafından yaptırılan Osman Paşa Camii bulunmaktaydı. Osman Paşa’nın kendi yaptırdığı Cami’nin yaşaması için vakıflar yaptığı söylenebilir. Zira atamalarda 3’te 1 akçe ile imam ve hatip payı ile vakfiyeye atıf yapılması bunu göstermektedir. İmam ve hatip olarak 1792 yılında görev yapan Memiş’in atamasının Naip Osman arzıyla yapıldı. Bu durum Cami’nin XVIII. yüzyılda faal olarak hizmet verdiği göstermektedir (VGMA, *HD*, 530: 275; BOA, C..EV..: 634/31964).

58. Mevlana Köyü

Mevlana köyünde İsmail bin Mustafa Ağa Camii ile yaygın eğitim hizmetleri yürütülmekteydi. Kadı Mustafa arzıyla imam ve hatip olması için tavsiye edilen Ali bin Hüseyin’e 1755 tarihinde görev verildi (VGMA, *HD*, 1062: 320). Molla Ali bin Süleyman’a 1800’lerin başında imam ve hatiplik görevi verilmesi bu yüzyıl boyunca

İsmail bin Mustafa Ağa Cami ile yaygın eğitim kurumu olarak topluma hizmet verdiği görülmektedir (VGMA, *HD*, 532: 109).

59. Mucura Köyü

Mucura köyünde Hacı Salih oğlu Ömer yeni bir cami yaptırdı. Bu Cami'nin Mucura köyüne hizmet verebilmesi için imam ve hatip kadrosunun tahsis edilmesi için talepte bulunuldu ve Hurşit Hasan bin Ömer imam, hatip ve müteveli olarak Hacı Mustafa Abdullah önermesiyle 1795 yılında görevlendirildi (VGMA, *HD*, 530: 276). Hurşit Hasan bin Ömer ve daha sonra Osman bin el hac Ali'nin imam, hatip ve müteveli olarak hizmetleri yürüttü (VGMA, *HD*, 531: 264). Hacı Salih oğlu Ömer Camii ile Mucura köyünde XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yaygın eğitim kurumları faaliyetleri yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

60. Nurullah Köyü

Hatuniye Vakfı köylerinden olan Nurullah köyüne ihtiyaç hâsıl olması sebebiyle köy halkı tarafından devletten izin alınmak suretiyle cami yaptırıldı. Daha sonra hizmetin yürütülebilmesi imam ve hatip atması için girişimde bulunuldular ve sonuçta İsmail bin Ebubekir imam ve hatip olarak 7 Ağustos 1799 tarihinde görev başladı. Nurullah köyü böylece XIX. yüzyıl başlarında yaygın eğitim faaliyetleri veren kuruma kavuştu (VGMA, *HD*, 53: 264).

61. Ortaköy Köyü

Ortaköy ahali tarafından yaptırılarak hizmete giren camide imam ve hatip ile yaygın eğitim Haziran 1730 tarihi itibarıyla verilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim Ali bin Hüseyin'in Kadı Mehmet'in teklifiyle imam ve hatip olarak göreve atanması (VGMA, *HD*, 1144: 79) bunu desteklemektedir. Ayrıca Ağustos 1808 tarihinde aynı şekilde görevlendirmelerin devam etmesi ve Salih bin Yakup'un yaygın eğitim faaliyetine dair işleri yürütmesi Caminin XVIII. yüzyıl boyunca hizmet verdiğini ortaya koymaktadır (VGMA, *HD*, 532: 111).

62. Palanduz Köyü

Yoros nahiyesinde Palanduz köyünde 1797 yılında Gürsünç Ali Paşa tarafından yaptırılan bir Cami ve bu camide imam hatip olarak çalışan Ömer bin Mehmet isimli bir personel bulunmaktadır. Ömer'in 1797 yılında vefat etmesiyle hazırlanan yeni beratta yerine İsmail bin Osman'ın görevlendirilmesi bu Cami'nin yaygın eğitim merkezi olarak 1750'li yıllarda hizmet verdiğini ortaya koymaktadır (VGMA, *HD*, 531: 263).

63. Pulathane Köyü

Pulathane köyünde Hacı Mustafa bin Hacı Ali tarafından yaptırılan Cami bulunmaktaydı. Bu camide görev yapan yaygın eğitim personeli yani imam ve hatip Akçaabat’ın en yüksek ücretini alan personeliydi. Günlük olarak 10 akçe ücret görevi karşılığı alacaktı. Nitekim Cami’de imam ve hatip olarak çalışan Hacı Mustafa Halife’nin imam olması bunu göstermektedir. Pulathane köyü liman kenti olması ve İslam’ı ve Osmanlı Devleti’ni temsil etmesi bakımından burada çalışan personelin liyakat sahibi olması ve görevinin gereklerine sahip olması gerekirdi. Böyle olmadığı durumlarda imam ve hatip görevden azledilir ve yerine yenisi atanırdı. Nitekim Mehmet, Hacı Mustafa bin Hacı Ali Camii’nde imam ve hatip olarak çalışmaya başlamıştı. Ancak zaman içinde kendisinin bu göreve layık olmadığı ortaya çıkmış ve bunun sonucunda Mehmet’in görevine son verilerek yerine Mustafa Halife Mayıs 1755’te atandı (VGMA, *HD*, 1062: 320;1062: 320). Bu Cami’de mütevellî görev yapmakta olup hizmetin karşılığı günde yarım akçe alıyordu. XIX. yüzyılda Cami’nin faal olarak hizmet verdiği görülmektedir (VGMA, *HD*, 1133: 96).

64. Seyyid Ahmet Köyü

Seyyid Ahmetli köyünde Hacı Maksut Camii bulunmaktaydı. Bu Cami’de Haziran 1772 tarihine kadar imam ve hatip olarak Ali bin Musa’nın çalışması (VGMA, *HD*, 1059: 70) bu Cami’nin yaygın eğitim kurumu olarak XVIII. yüzyılda hizmet verdiğini ortaya koymaktadır.

65. Suğa/Akyazı Köyü

Suğa köyünde köy ahalisi tarafından izin alınmak suretiyle Cami inşa ettirdiler. Daha sonra Cami’nin hizmet verebilmesi için imam ve hatip kadrosu verilmesi ve bu atamaya köyde bu işi yapmaya ehil olan Seydi Mehmet bin Mustafa’yı Naip Hasan el-Mağuzi aracılığıyla talep ettiler (VGMA, *HD*, 533: 50). Bu talepler uygun görülerek 1810 yılında atama gerçekleştirildi. Böylece Cami, XIX. yüzyılda hizmet vermeye başladı. O halde Suğa köyünde yaygın eğitim kurumu veren Caminin varlığından söz etmek mümkün değildir.

66. Suk-ı Su Köyü

Suk-ı su köyü mahallelerinden Terzif Mahallesi’nde Terzif Mahallesi Mescidi ibadethane olarak hizmet vermekteydi. Mahalle’deki cemaatin sayısının artması üzerine Hasan kızı Havva Hanım bu Mescit’in camiye dönüşümü gerçekleştirmek istedi. Bunun için gerekli izinleri aldıktan sonra kürsü ve minber yaptırmak suretiyle Cami

dönüştürüldü. Bu Cami'nin hizmet verebilmesi için imam ve hatip olarak İsmail bin Mehmet ücretsiz olarak bu işi yapabileceğini ve ehliyetinin olduğunu belirtti (VGMA, *HD*, 532: 109). Bu işlemlerin gerçekleştiği tarih 1800'lerin başı olması sebebiyle Suk-i Su köyünde yaygın eğitim kurumu faaliyetlerinin XIX. yüzyılda başladığını söylenebilir.

67. Salavere Köyü

Salavere köyü ahalisinin kendi imkânlarıyla yaptırdığı Salavere köyü Cami bulunmaktaydı. Bu Cami'de günlük bir akçe ile imam ve hatip kadrosu bulunmaktaydı. Nitekim imam ve hatip olarak Osman ve diğer Osman bin Ahmet 1803 yılında görevlendirildi. Buna göre yaygın eğitim hizmetleri XVIII. yüzyılın sonu ve XIX yüzyılın başlarında faal olarak çalışmaktaydı. (VGMA, *HD*, 532: 109) .

68. Şah Melik Köyü

Şah Melik ve Kızıl Ferec vakfına yakın olan yerde vakit ve Cuma namazlarını kılınabilmesi için Halil tarafından cami yaptırıldı. Bu Cami'nin hizmet verebilmesi için Haziran 1763 tarihinde de hatip talebinde bulundu. Ayrıca imam ve hatip görevini yürüten personele günlük yarım akçe ücret tahsis edildi. Nitekim İbrahim ve ardından oğlu Halil, Cami'nin hatipleri olarak 1763'te görevdeydiler (VGMA, *HD*, 532: 109; 1070: 159). Bu bilgilerden Şah Melik köyünde XVIII. yüzyılda Cami'de yaygın eğitim faaliyetlerinin verildiği anlaşılmaktadır.

69. Şarlı Köyü

Şarlı İskele köylerinden Kızılağaç köyünde Kalendi ve Bozlu ve Kazım mevkii olarak tanımlanmış olan yerde XVIII. yüzyılda Cami hizmet vermekteydi. Bu Cami'de imam ve hatip çalışmaktaydı. Nitekim Kasım 1743 tarihinde Osman Halife kendi rızasıyla görevini Mahmut Halife'ye Kadı Mustafa arzıyla devretmesi Caminin aktif olarak hizmet verdiğini göstermektedir (VGMA, *HD*, 1062: 320). Bu Cami zaman içinde yıpranmıştı. Caminin bu durumundan rahatsız olan hayırsever İbrahim Efendi, Caminin yeniden yaptırmış olmalıdır. Çünkü daha sonraki yazışmalarda Caminin isminden İbrahim Efendi Cami diye bahsedilmekteydi.

Camide görev yapan müteveli, imam ve hatibe toplamda günlük 1 akçe ödenmekteydi. Nitekim bu görevleri yürüten İbrahim Halife ve oğlu belirtilen şartlarda görev yaptı (VGMA, *HD*, 1070: 159; 530: 276). Cami'de 1746 öncesinde başlayan atamalar daha sonraki dönemlerde de devam etti (BOA, HAT: 1595/14; VGMA, *HD*, 531: 263). Bütün bu bilgilere göre Cami aktif olarak yaygın eğitim faaliyetinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

70. Şula köyü

Şula köyünde Molla oğlu Durmuş Cami ile yaygın eğitim kurumu olarak faaliyetleri sürdürülmekteydi. Bu Cami’de görevi yerine getiren imam ve hatibe günlük 10 akçe ücret ödenirdi. Mehmed bin Mustafa Halife'ye beratı atık ile görevini tekrar yenilemeleri bu Cami’nin 1754 tarihi öncesinden beri faaliyette olduğu göstermektedir (VGMA, *HD*, 1070: 159).

71. Tekye Köyü

Tekye köyünde İsmail Camii bulunmaktaydı. Burada İsmail, kendi yaptırdığı Cami’de imam ve hatip olarak da görev yapmaktaydı. Görev süresinin Mayıs 1755’te uzatılması (VGMA, *HD*, 1062: 320) bu Cami’nin XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu olarak hizmet verdiğini ortaya koymaktadır.

72. Terleta/Tarlacık Köyü

Hatuniye Vakfı köylerinden olan Terleta köyünde Mescit bulunmaktaydı. Köy ahali cemaat sayısında artış olduğunu ancak ibadethanenin büyüklüğünün yeterli olduğunu izin verildiği takdirde onarım ile kürsü ve minber eklemek suretiyle Mescit’i camiye dönüştürmek istediklerini belirttiler. Bunun üzerine izin verildi. Cami’nin imam ve hatip görevlendirilmesi yapıldı. Böylece Haziran 1754 tarihinde Ömer bin İsmail atandı (VGMA, *HD*, 1062: 320). Cami’nin dönüşüm sorumluluğunu yüklenen Hacı Samer, bu süreçte etkin oynamış ki, adı Cami’ye verilerek onurlandırılmış olmalıdır. Çünkü bu onarımdan sonra Cami’nin ismi Hacı Samer Cami geçmektedir. Cami’de Hacı Ömer ve İsmail Halife imam ve hatip olarak görev yapmaları XVIII. yüzyılda Terleta köyünde yaygın eğitim kurumu faaliyetlerini sürdürmekte olduğunu doğrulamaktadır (VGMA, *HD*, 532: 111; 1070: 159).

73. Tonya Kasabası Ayanhur Köyü

Akçaabat ile Yomra kazasına bağlı Tonya kasabasında Kavmi Bennak ve Ayanhur köyünde köy halkı tarafından yeniden yaptırılan Cami bulunmaktadır. Cami’ye imam ve hatip ataması yapılmış olup Ahmet imam ve hatip olarak Temmuz 1803 yılında göreve başladı (VGMA, *HD*, 532: 110). O halde Ayanhur köyünde XVIII. yüzyılda yaygın eğitim eski ve yeni camilerde eğitim verildiği söylenebilir.

74. Tonya Kasabası Orta Mahalle

Tonya kasabasında Orta Mahalle’de bulunan ahali ibadet etmek üzere cami yaptırmak istediler. Başlattıkları girişim sonuç verdi ve mahalleli bir araya gelerek camiyi

tamamladılar. Caminin ibadet hizmetleri yürütmesi için imam ve hatip olarak Osman bin Osman atandı (VGMA, *HD*, 532: 111). Bu bilgilerden Orta Mahalle’de yaygın eğitim faaliyetlerinin XIX. yüzyıl başından itibaren verildiği görülmektedir.

75. Tuzcuzade Köyü

Hatuniye vakfi köylerinden olan Tuzcuzade köyünde köy halkı camiye ihtiyaçları olduğunu ve elbirliğiyle camiyi yaptırmak istediklerini belirttiler. Bu talep uygun görüldükten sonra Cami yapıldı. Daha sonra Cami için imam ve hatip ataması yapıldı. Böylece Osman bin Mehmet, bu kadroda görevlendirildi (VGMA, *HD*, 533: 50). Tuzcuzade köyünün yürüttüğü bütün bu süreçler, 1810 yılında tamamlandığından hareketle yaygın eğitim kurumundan köyün yoksun olduğunu ifade edilebilir.

76. Üstürkiye/Darıca Köyü

Üstürkiye köyü halkından olan Mehmet bin Ömer kendi köyüne 1812 yılında Cami yaptırmak istedi. Bu hizmet iznini Naip Hasan el-Fevzi tarafından yürütülen yazışmalarla (VGMA, *HD*, 533: 51) aldı. Mehmet aynı zamanda kendi yaptırdığı Cami’de ücretsiz olarak imam ve hatip olarak da çalıştı. Cami’de daha sonraki yıllarda Hüseyin bin Salih’in de hizmet verdiği görülmektedir (BOA, *HAT*: 1607/86). Bu durum gösteriyor ki Üstürkiye Köyü Cami ile XIX. yüzyılda köyün yaygın eğitim kurumuna kavuştuğu anlaşılmaktadır.

77. Üysüre Köyü

Yoros nahiyesi bağlı olan Üysüre köyünde cami olmadığından halk bir caminin yaptırmak için hareket geçti ve yeni bir cami yaptırmayı başardılar. Hizmete açılan bu camide imam ve hatip olarak görev yapacak personele yarım akçe günlük para tahsis ettiler. Bütün süreç tamamlandıktan sonra Naip Mehmet camide imam ve hatip yapması için İsmail bin Süleyman’ın çalışabilmesi için resmi işlemleri tamamladı ve Temmuz 1767 tarihinde Cami faaliyetine başladı (VGMA, *HD*, 1070: 159).

78. Vakfıkebir Urfa Köyü Balı Mahallesi

Vakfıkebir’de Urfa köyü mahallelerinden Balı Mahallesi’nde Mustafa bin Mehmet tarafından yaptırılmış olan camide imam ve hatip olan Mustafa bin Mehmet’in vefat etmesi üzerine oğlu Mehmet bin Mustafa’ya geçti (VGMA, *HD*, 532: 110). Mustafa elindeki atama belgesini kaybedip yenisini istedi. Ancak beratı kaybetmesi idareyi kızdırmış olmalı ki uyarı tarzında beratın iyi saklanması isteyerek yenisini verdiler (VGMA, *HD*, 532: 111). 1788 yılında yaygın eğitim ve ibadet merkezi olarak hizmete başladığı görülmektedir. Ayrıca ilk imam ve hatibi de binayı yaptıran kişidir. Daha sonra

bu görevi sürdüren ise onun oğlu ve torunudur (VGMA, *HD*, 533: 50). Bu hizmetlerinin karşılığı her hangi bir ücret de alınmadığı anlaşılmaktadır.

79. Vakfikebir Urfa Köyü Orta Mahallesi

Vakfikebir’de Urfa köyü Orta Mahallesi ahalisi tarafından yeni bir cami yaptırıldı. Bu camide Hafız İsmail bin Hacı Osman ilk imam ve hatip olarak 1808 tarihinde görev yaptı, onun ölümünden sonra yerine oğlu Hafız Osman bin Hafız İsmail imam hatip olarak devam etti (VGMA, *HD*, 532: 111). O halde Urfa köyü Orta Mahallesi’nde XVIII. yüzyılda yaygın eğitim kurumu hizmet verdiği ve köhneleşen caminin yeniden yaptırılarak hizmet vermeye devam ettiği söylenebilir.

80. Vara/Kirazlık Köyü

Vara köyünde ibadethane olarak Vara Köyü Mescidi bulunmaktaydı. Bu Mescit, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde cemaatin çoğalması üzerine Mescit’in Cami’ye çevrilmesine yönelik adımlar atıldı. Mescit, camiye çevrildi ve Cami’ye herhangi bir karşılık beklemeden hizmet etmek isteyen Mustafa Halife imam ve hatip olarak atandı (VGMA, *HD*, 1062: 320). Onun 1774’te, oğlu Osman’ın (VGMA, *HD*, 1065: 85; 1059: 70) ve torunu Ömer’in yürütmesi mescitten camiye çevrilerek erken dönemde yaygın eğitim kurumu olarak hizmet verdiğini ortaya koymaktadır (VGMA, *HD*, 530: 276).

Vara köyünde hizmet vermeğe olan ikinci bir Mescit daha bulunmaktaydı. Bu Mescit, köy sakinlerinden olan Bazar Paşa oğlu Ali Ağa tarafından yaptırıldı. Mescit, cemaatin fazlaşması nedeniyle yetmemeye başladı. Bunun yerine Mescit’in banisi yeni bir cami yaptırmak istediğini belirtti. Cami yapımı için gerekli izin alındı ve yeni cami 1803 yılında tamamlandı. Caminin ibadet ve eğitim hizmeti verebilmesi için cümlenin muhtarı olan Molla Ali bin Mehmet’e görev verildi (VGMA, *HD*, 532: 109). Bu köyün hayat boyu eğitim merkezi görevini XVIII. yüzyılın sonu itibariyle hizmete girdiğini ortaya koymaktadır.

81. Vuross/Kadaköy Köyü

Vuross köyü sakinleri kendi çabaları ile köyelerine yeni bir cami yaptırmak istediler. Bunun için ilk önce gerekli izinleri almak üzere adımları attılar. Alınan izinle camiyi tamamladılar. İkinci olarak da camide ibadet ve eğitim hizmetlerini yürütecek imam ve hatip talep ettiler. Sonuç olarak bu girişimler mahsullerini verdi ve imam ve hatip olarak Mustafa Halife bin Osman Ekim 1761 tarihinde görevlendirildi (VGMA, *HD*: 1070: 159). Buna göre XVIII. yüzyılın başından itibaren yaygın eğitim faaliyetleri Vuross köyünde yürütülmekteydi.

82. Yararmeyda? Köyü

Yararmeyda? köyünde cemaatin çoğalmasıyla birlikte yeni cami yapılması gündeme geldi. Bunun üzerine Bahadır zade Hacı Osman Ağa Mescidi yenilenecek Cami yapıldı. Bu Cami’ye ilk olarak 1799 tarihinde Mehmet Ağa atandı (VGMA, *HD*, 531: 264). Bu işlem süreçlerine göre XVIII. yüzyılın sonunda Yararmeyda köyü yaygın eğitim kurumuna kavuştuğu anlaşılmaktadır.

83. Yoros Köyü

Yoros merkez köyde bulunan Cami hem örgün hem de yaygın eğitim veriyordu. Yaşamboyu eğitimi vermekte olan Ali Halife bin Süleyman aynı zamanda imam ve hatip olarak da hizmet veriyordu. Ali Halife’nin görevinin 1754 tarihinde yenilediğine bakılırsa kendisinin daha önceki bir tarihte atandığını ortaya koyar. Bu durum Ali Halife’nin 13 Ekim 1795 yılına kadarki dönemde 50 yıldan daha fazla (VGMA, *HD*, 1062: 320) çalıştığı söylenebilir. Bu zaman zarfında gerçekleştirdiği vazife için kendisine günlük bir akçe ödendi. Ali bin Süleyman’ın vefatıyla birlikte yerine oğlu Mehmet bin Ali imamlık, hatiplik ve muallimlik görevleri geçti (VGMA, *HD*, 531: 263). O halde Yoros köyünde XVIII. yüzyıl boyunca yaygın eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü ifade edilebilir.

84. Ziya-i Ayn Köyü

Ziya-i Ayn köyünde İshak bin Abdullah Mescidini padişah izniyle tamir eden Süleyman bin Ali, Cami hizmetini verebilecek hale dönüştürdü. Bunun üzerine Kadı Mustafa Süleyman Halife’yi burada çalışabilmesi için yazışma yaptı. Bunun üzerine Süleyman Halife imam ve hatip olarak 1758 tarihinde atandı (VGMA, *HD*, 531: 263). Burada el birliği ile yaygın eğitim verecek kurumun işler hale gelmesine yönelik sorumluluk aldığı görülmektedir.

Sonuç

Akçaabat kazasına bağlı köylerde Müslüman nüfusun artışına bağlı olarak camilerin sayısında artış oldu. Nitekim camiler, ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekteydi. Akçaabat’ta yaşayan Müslümanların camilerin bu iki fonksiyonunu çok iyi kavradıkları bu amaçla da XVIII. yüzyıl boyunca camilerin bölgede yayılması, yapılanması ve yaşatılması için her türlü sorumluluğu yerine getirme çabası içinde oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim mevcut ibadethaneler içinde ihtiyaca cevap verebilecek durumda olanlarda bakım-onarım yapılırken

köhneleşmiş ya da ihtiyaca cevap verecek durumda olmayanların tespit ve tescil ettirmek suretiyle yerlerine yenisini yaptırdıkları görülmektedir.

Akçaabat kazası köylerinde özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı biçimde mescitlerin büyük bir kısmının Müslüman nüfusun artışı gerekçe gösterilerek camiye dönüştürüldüğü tespit edildi. Yine bu dönemde camiye dönüşüm, yeni cami veya camiye dönüşüm ile ilgili gönderilen taleplerin hiçbiri merkez tarafından geri çevrilmediği ve izinlerin verildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Akçaabat köylerinde yaygın eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren 85 kurum tespit edildi. Bu kurumların 70 tanesi XVIII. yüzyılda faaliyet gösterirken 15 tanesi ise 1800’den sonra yaygın eğitim kurumu olarak hizmet vermeye başladıkları görüldü. Bu camilerin yani yaygın eğitim kurumlarının %45’ini bireysel hayırseverler yaptırılırken % 55’i toplumsal dayanışma ile yaptırıldığı ortaya çıktı. Bu kurumlardan % 68’sini oluşturan 63 cami, XVIII. yüzyılda hizmet verirken %32’sini oluşturan 30 cami XIX. yüzyılda hizmet faaliyetini yürüttüğü tespit edildi.

Akçaabat köylerindeki bütün camilerde insan kaynakları yönetiminin evladiyet yanında ehliyet ile yeterlilikleri olan kişiler arasından bölge halkının isteği, naip ya da kaza kadısının olumlu görüşü ve padişahın onayıyla gerçekleşmekteydi. Bu kurumda çalışanların görev süreleri ile ilgili olarak istifaları, azilleri veya ölümleri ile sona erdiği görülmüyordu.

Osmanlı Devleti’nin geniş coğrafyasında yaygın eğitim kurumlarının teşkilatlanması ve hizmet vermesindeki esaslar özelden genele doğru yapılacak çalışmalar ile merkez taşra-taşra merkez arasındaki uygulamaları ortaya konulabilir, bu kurumların katkıları, toplum ve ülke için hizmetleri üzerinde değerlendirmeler yapılabilir.

Kaynakça

A) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Umum Vilayet Evrakı (A.)MKT.UM.: 323/18.

Cevdet Evkâf (C.EV.): 174/8700; 634/31964.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 2342/117; *EV.BRT.*: 133/27.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1594/49, 1595/14, 20; 1600/61; 601/65, 17; 1607/86; 1612/42, 23

Gazi ÖZDEMİR, "Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)", *Mavi Atlas*, 7(1)/2019: 332-362.

Şura-yı Devlet (ŞD).: 1830/29. 06.03.1300; 308/34, 20.12.1302.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri HD.: 530, 531, 532, 533, 534, 535, 564, 1055, 1058, 1059, 1060, 1062, 1065, 1070, 1072, 1133, 1144.

B) Araştırma ve İnceleme Eserler

AÇIK, Turan (2014). "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 35 (35): 1-39.

AKDAĞ, Mustafa, (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyânları"*, İstanbul: Cem Yayınevi.

ÂŞIK PAŞAZÂDE (1332). *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

BARKAN, Ömer Lutfi (1953). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, ss. 209-37.

BAŞKURT, İrfan (2012). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (27):117-45.

BAYKAL, Bekir Sıtkı (1964). "Fatih Sultan Mehmet Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2-9): 67-83.

BEYAZIT, Yasemin (2013). "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies International Journal Of History*, 5 (1): 39–69.

BİLGİN, Mehmet (1991). "Fetih'ten Sonra Trabzon Sancağı Üzerine Bazı Gözlemler", *Türk Yurdu*, 11 (52): 52-76.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). *XV - XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

——— (2012), *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.

Gazi ÖZDEMİR, "Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)", *Mavi Atlas*, 7(1)/2019: 332-362.

——— (2014). "XVII. Yüzyıl Akçaabat Nahiyesinin Nüfusu", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-26 Nisan 2013*, ss. 87-115, Trabzon: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.

DEDEYEV, Bilal (2008). "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Journal of International Social Research*, 1 (5): 205-23.

DOĞAN, Recai (1999). "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, 1 (3): 257-72.

EMECEN, Feridun (2014). "Şeyh Cüneyd'in Akçaabat/Trabzon Sefer Güzergâhı Üzerine Bazı Mülahazalar", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-26 Nisan 2013* ss. 23-27, Trabzon: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.

FAROQHİ, Suraiya, (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

HAMMER, Joseph (1329). *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Ata, Cilt 3, İstanbul: Müsâî Matbaası.

Hoca Sadettin (1862). *Tacü't-Tevarih*, Cilt 1, İstanbul: Matbaa-i Amire.

İNALCIK, Halil (2010). *Osmanlılar : Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul: Timaş Yayınları.

İNAN, Kenan, (1999). "Trabzon'da İhtida Olayları(1648-1656)", *Trabzon Tarihî Sempozyumu* (6-8 Kasım 1988), ss. 245-252. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

——— (2013). "Trabzon'un Fethi", "Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadî Hayat*, ss. 15-28, Trabzon Belediyesi Kültür Yay.: Trabzon Belediyesi.

KILIÇ, Remzi (2003). "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İstanbul'un Fethinin 550. Yılı Özel Sayısı)*, 1 (14): 94-118.

LOWRY, Heath (2005). *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1483-1563*, çev. Demet Lowry, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

MANTRAN, Robert (1995). *XVI ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.

Gazi ÖZDEMİR, "Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)", *Mavi Atlas*, 7(1)/2019: 332-362.

ÖZDEMİR, Gazi (12 Ekim 2018). "XVIII. Yüzyıl Akçaabat Kaza Merkezi Yaygın Eğitim Kurumları", Trabzon.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). "Kürsü Şeyhliği", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

TEKİNDAĞ, MC Şehabeddin (1979). "Trabzon", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 12-1: ss. 455-77, Milli Eğitim Yay., İstanbul.

TURAN, Şerafettin (1965). "Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3 (4-5): 63-139.

ULUDAĞ, Mehmet Bülent, Haktan Birsal (2016). "Tarih Boyunca Trabzon ve Havalisinde Çok Kültürlü Dini Yaşam ve Bu Yaşama Cizvit Misyonerlerin Gözünden Bakmak", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, 2, ss. 1193-1205, İstanbul: Değişim Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Ankara: T.T.K. Basımevi.

YILMAZ, Hüseyin (2001). "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2): 329-356.

YÜCEL, Yaşar (1985). "Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri", *Bellekten*, 49 (194): 287-311.